

Promjene u obuhvatu programima predškolskog odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj na nacionalnoj i županijskoj razini između 1990. i 2012. godine

UDK: 372.3:353/354
doi: 10.3935/rsp.v20i1.1133

Značaj osnaživanja sustava predškolskog odgoja i obrazovanja

Sustav predškolskog odgoja i obrazovanja postao je jednim od ključnih javno-političkih područja čiji se razvoj sve više zagovara na europskoj razini, posebice unutar paradigme društvenog ulaganja koja uključivanje djece u programe kvalitetnog ranog odgoja i obrazovanja smatra ključnima za njihove kasnije životne šanse te na troškove predškolskih programa gleda kao na investiciju koja ima višestruke pozitivne učinke (Jenson i Saint-Martin 2006.; Jensen, 2009.). Dok se s jedne strane naglasak stavlja na dijete i učinke koje ti programi imaju za dijete (npr. doprinos razvoju kognitivnih vještina, ublažavanje (posljedica) dječjeg siromaštva, socijalna integracija djeteta), s druge je strane fokus na koristima društva kao što je omogućavanje sudjelovanja oba roditelja na tržištu rada, smanjivanje društvenog troška (dječjeg) siromaštva te njegovih posljedica, ulaganje u budući ljudski kapital i sl. (npr. Gormley i sur., 2005.; Del Boca i sur., 2009.; Esping-Andersen, 2009.; Jensen, 2009.).

Slijedom toga se na europskoj razini formiraju različite inicijative. Dok se konkretnije aktivnosti počinju provoditi već sredinom osamdesetih kada se predlaže i okvirna direktiva kojom se propisuju jasni ciljevi razvoja javno financiranih programa

ranog odgoja i obrazovanja,¹ uslijed različitih javnopolitičkih tradicija zemalja članica rezultati su skromniji te se djelovanje EU-a zadržalo tek na razini preporuka. Jedna je od upečatljivijih ona Europskog vijeća iz Barcelone (European Council, 2002.) kojom se propisuju tzv. barcelonski ciljevi na području ranog odgoja i obrazovanja sukladno kojima bi članice EU-a do 2010. godine trebale doseći cilj od najmanje 90% djece od 3 godine do obvezne školske dobi obuhvaćene predškolskim programima, te 33% djece u dobi do 3 godine. Dok je ta inicijativa doprinijela važnosti predškolskog odgoja i obrazovanja na nacionalnim dnevnim redovima pojedinih zemalja članica, ona nije rezultirala značajnijom konvergencijom te europske zemlje uvelike variraju u pokrivenosti djece predškolskim programima, posebice u najranijoj djetetovoj dobi (za pregled vidjeti Plantenga i Remery, 2009.). Važno je istaknuti i kako se 2009. godine donosi novi cilj na području obrazovanja sukladno kojem bi do 2020. godine najmanje 95% djece između 4. godine starosti i obvezne školske dobi trebalo biti uključeno u programe predškolskog obrazovanja (European Council, 2009.).

Za hrvatski sustav predškolskog odgoja i obrazovanja nije karakteristično postojanje paradigme društvenog ulaganja (za pregled razvoja sustava vidjeti Baran i sur.,

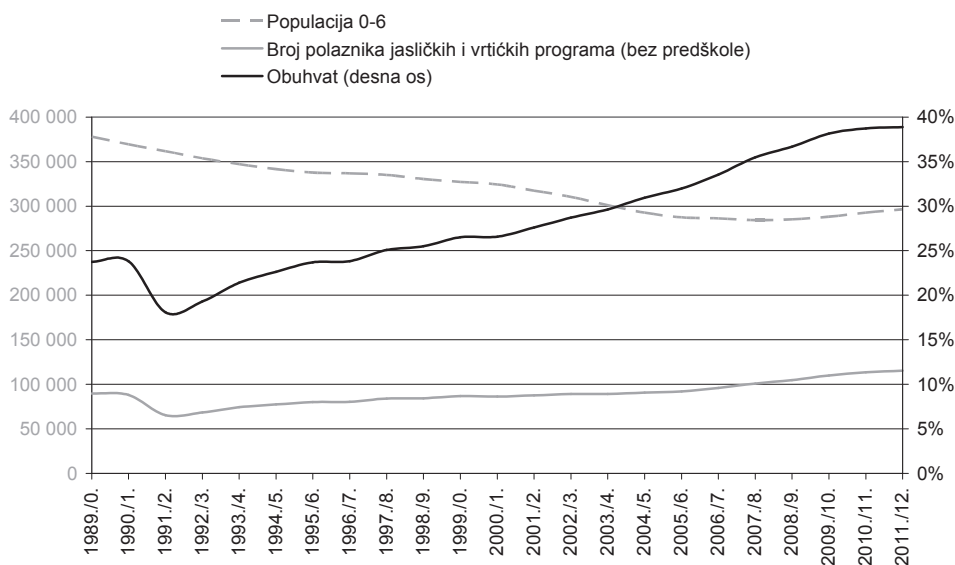
¹ Ciljevi su bili: 5-10% djece u dobi do 3 godine te 60-70% djece u dobi od 3 godine do obvezne školske dobi obuhvaćene predškolskim odgojem i obrazovanjem. Predviđeni rok za postizanje ciljeva bio je 5 godina (Randall, 2000.).

2011.) te se na političkoj razini ne prepoznaju višestruke važnosti i koristi dodatnih ulaganja u to područje. Razvoj je sustava predškolskog odgoja i obrazovanja uglavnom prepušten inicijativama i mogućnostima lokalnih sredina što je rezultiralo velikim regionalnim razlikama u pokrivenosti djece predškolskim programima (Dobrotić i sur., 2010.). U nastavku iznosimo podatke kojima dodatno ukazujemo na recentne

promjene u pokrivenosti djece predškolskim programima u Hrvatskoj, s posebnim naglaskom na razlike među županijama, kako u obuhvatu predškolskih programa, tako i prosječnom broju djece po odgojitelju. Ovime se temeljem agregiranih podataka Državnog zavoda za statistiku (dobivenih kroz izvještaj DV-PO) i Eurostata ažurira raniji prikaz Matkovića (2007.) te Dobrotić i suradnika (2010.).

Slika 1.

Ukupna veličina populacije i broj polaznika programa predškolskog odgoja i obrazovanja (redovni i skraćeni programi)

Napomena: Ne uključuje programe predškole.

Izvor: Statistička izvješća DZS-a »Osnovne škole i dječji vrtići i druge pravne osobe koje ostvaruju programe predškolskog odgoja«. Razna godišta.

² Za veličinu generacije rođene prije 2001. godine korišteni su podaci popisa stanovništva 2001., a nakon toga broj djece rođene u godini umanjen za mortalitet dojenčadi.

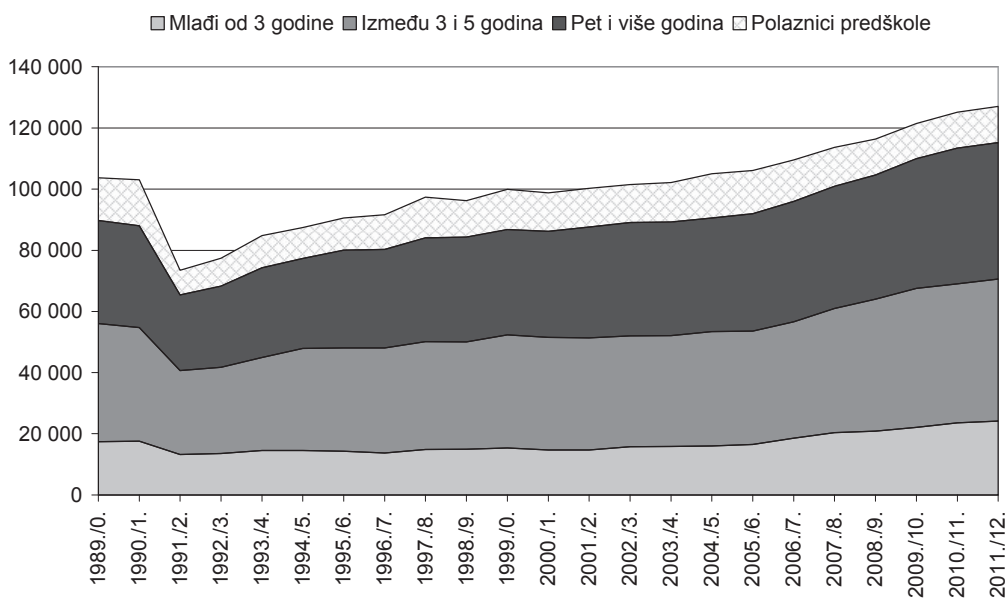
Polaznici programa predškolskog odgoja i obrazovanja

Demografske su promjene doprinijele znatnom smanjivanju ukupne veličine populacije djece predškolske dobi (0-6 godina)² koji se postojano smanjivao sve do 2007. godine, kada je dosegao 287 tisuća (usp. 361 tisuća u 1991.), da bi se od tada stabilizirao i blago porastao na 297 tisuća u 2011. godini. Sveukupni obuhvat djece predškolskim programima naglo je pao s početkom Domovinskog rata s 24% na 18%, da bi se na predratnu razinu vratio 1995. godine, nakon čega raste, za u prosjeku jedan postotni bod godišnje sve do 2009. godine, kada se s krizom rast us-

porava (ali ne i zaustavlja). No, podatak o apsolutnom broju polaznika jasličkih i vrtičkih programa ukazuje kako se porast obuhvata djece predškolskim programima u drugoj polovici devedesetih ponajprije može pripisati smanjenju populacije djece predškolske dobi, jer broj djece u redovnim i skraćenim programima tek 2001. dosegne razinu iz 1990. godine (88 tisuća), te se razmjerno blago povećava do 2005. godine (kada iznosi 95 tisuća). Tada dolazi do nešto brže ekspanzije od 3-5 tisuća djece godišnje do 2010. godine, kada je sustavom obuhvaćeno 113 tisuća djece. U pedagoškoj godini 2011./2012. u jasličkim vrtićima i programima (javnim i privatnim) bilo je upisano ukupno 115 247 djece.

Slika 2.

Broj i dobna struktura polaznika programa predškolskog odgoja i obrazovanja, po godinama

Izvor: Statistička izvješća DZS-a »Osnovne škole i dječji vrtići i druge pravne osobe koje ostvaruju programe predškolskog odgoja«. Razna godišta.

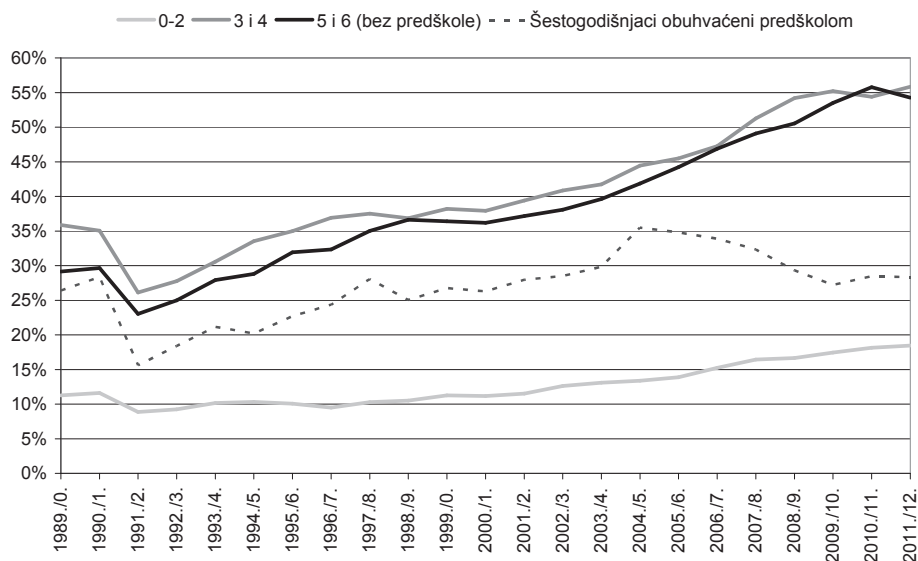
Osvrnemo li se na dobnu strukturu polaznika predškolskih programa (slika 2.), možemo vidjeti da je ona poprilično stabilna. Tako unazad dvadesetak godina oko petinu polaznika čine djeca u dobi do tri godine (21,0% u 2011./12.), a po dvije petine djeca u dobi od 3-4 te 5 i više godina (40,3%, odnosno 38,8% u 2011./12.). No broj djece mlađe od tri godine bilježi vrlo blagi rast između 1993. i 2004. godine (sa 14 507 na 16 057), uslijed čega udjel ove skupine pada na 17-18% od ukupnog broja polaznika, da bi se tek u narednim godinama značajnije povećao (do 24 171 u 2011./12.). No, apsolutni pokazatelji o broju djece uključene u predškolske programe malo govore o dostatnosti mreže institucija predškolskog odgoja i obrazovanja. S tog se aspekta in-

formativnije osvrnuti na podatke o udjelu djece obuhvaćene institucionalnim predškolskim programima (slika 3.).

Broj djece u kratkim programima predškole u godini prije polaska u osnovnu školu od 1997. je sličan te bez jasnog trenda oscilira između 11 i 14 tisuća djece godišnje (slika 2.). S obzirom da takve programe pohađaju djeca koja nisu pohađala vrtiće, ovo ujedno predstavlja i minimalnu procjenu udjela generacije koji prethodno nije bio uključen u programe predškolskog odgoja i obrazovanja. Ova je skupina od 1997. činila između četvrtine i trećine generacije, a od 2004. se smanjuje, tako da je u 2011./12. predškolu pohodilo 11 819 u procijenjenoj populaciji šestogodišnjaka 42 250, odnosno 28,0%.

Slika 3.

Obuhvat pojedinih dobni skupina predškolskim odgojem i obrazovanjem

Izvor: Statistička izvješća DZS-a »Osnovne škole i dječji vrtići i druge pravne osobe koje ostvaruju programe predškolskog odgoja«. Razna godišta.

Jaslički su programi namijenjeni djeci do treće godine života daleko slabije razvijeni od vrtićkih. Možemo vidjeti kako je udio djece uključene u jasličke programe nakon Domovinskog rata bio izrazito nizak

(10-11%) i relativno stabilan kroz 1990-e. Nešto intenzivniji rast počinje se bilježiti tek od 2001. godine. Nakon toga dolazi do određenog povećanja udjela djece jasličke dobi uključene u predškolske programe u

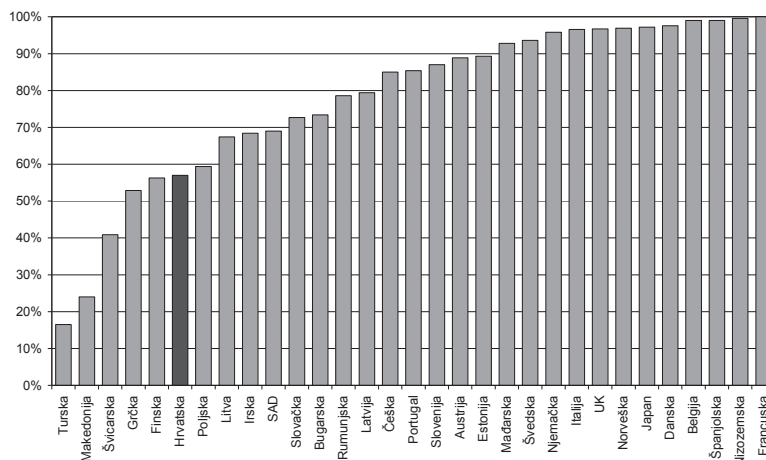
Hrvatskoj, koji prelazi 18% u 2010. godini. Obuhvat djece u dobi 3-4 te 5 i više vrtićkim programima gotovo je identičan kroz čitavo promatrano razdoblje i u poratnom razdoblju bilježi konstantan blagi porast, koji se usporava kad dolazi do eskalacije gospodarske krize (1999.-2000. i 2010.-2011.), a posljednje dvije godine iznosi oko 55%³. Ovdje je važno ponovno napomenuti kako se kretanje udjela djece pokriveno predškolskim programima tek dijelom može pripisati boljim ekonomskim prilikama, odnosno razinom ekonomskog razvoja pojedinih sredina (Dobrotić i sur., 2010.) te je on značajnim dijelom posljedica općenitog smanjenja populacije djece predškolske dobi (slika 1.).

Usporedimo li hrvatsku situaciju s preporukama EU-a na tom području, vidimo da je ona u nezavidnom položaju te da je po pitanju obuhvaćenosti djece i jasličkim i vrtićkim programima daleko ispod ranije spomenutih preporuka koje se promiču

i kojima se teži. Slaba razvijenost mreže predškolskog odgoja i obrazovanja dodatno je vidljiva stavimo li Hrvatsku u komparativnu perspektivu (slika 4.). Naime, dok se u brojnim europskim zemljama zagarovara gotovo univerzalna pokrivenost djece vrtićke dobi predškolskim programima, te se djeci i jamči mjesto u predškolskim institucijama, što se onda i odražava u njihovoj visokoj uključenosti u programe, situacija u Hrvatskoj je bitno drugačija. Tako se Hrvatska s 57,0% djece u dobi od četiri godine uključene u programe predškolskog odgoja i obrazovanja u 2010. godini nalazi još daleko od trenutnog europskog prosjeka od 90,8% obuhvata, te spada među zemlje niskog obuhvata četverogodišnjaka predškolskim programima (usp. situaciju pred pola desetljeća u Matković, 2007.). Iznenađujuća slika zabrinjava i traži aktivniju ulogu države na tom području, posebice uzmemo li u obzir pozitivne učinke koje pohađanje predškolskih programa donosi djeci (npr. Esping-Andersen, 2009.).

Slika 4.

Participacija djece u dobi od četiri godine u predškolskom odgoju i obrazovanju u europskim zemljama, SAD-u i Japanu, 2010.

Izvor: Eurostat.

³ Uključuje li se ovdje i programi predškole, obuhvat 5+ postaje za oko 15% viši (a 3-6 za oko 8%), no relevantnost tako oblikovanog pokazatelja je upitna jer pridružuje supstantivno različite programe, gdje su programi predškole imali četiri do osam puta manju satnicu od redovnih vrtića.

Regionalne razlike

Osim općenito niskog obuhvata djece predškolskim programima, zabrinjavaju i njegove izrazite te postojeane regionalne razlike u obuhvatu. Usmjerimo li se na obuhvat djece u dobi od 3-4 godine predškolskim programima (tablica 1.), možemo vidjeti kako on varira od 13,2% u Brodsko-posavskoj županiji pa do 91,1% u Gradu Zagrebu, što bi u međunarodnim razmjerima odgovaralo razlici između Turske i Švedske. U najlošijem su položaju slavonske županije koje niti u zadnjih desetak godina ne bilježe vidljivije promjene u pokrivenosti djece predškolskim programima.

Štoviše, radi se o županijama kod kojih je unazad zadnje dvije godine u pravilu došlo do smanjivanja obuhvata djece predškolskim programima, pri čemu taj pad u Virovitičko-podravskoj županiji doseže čak 8,7 postotnih bodova. S druge strane nalazimo Zagreb te županije sjevernog i južnog Jadrana koje karakterizira viši obuhvat djece u dobi 3-4 godine predškolskim programima, uz intenzivniji rast unazad desetak godina. Najveći rast bilježi Šibensko-kninska županija, od čak 29,6 postotnih bodova. Po nešto intenzivnijem rastu vidljivom unazad desetak godina izdvajaju se i Međimurska te Zagrebačka županija.

Tablica 1.

Obuhvat djece u dobi 3-4 godine programima predškolskog odgoja i obrazovanja, po županijama. Kretanje 2000.-2011.

	2000.	2003.	2006.	2009.	2011.	Δ 2000.- 2011.	Δ 2009.- 2011.
Grad Zagreb	72,3%	79,2%	85,2%	91,8%	91,1%	18,8%	-0,7%
Istarska	57,3%	62,0%	72,0%	79,8%	74,4%	17,2%	-5,3%
Primorsko-goranska	49,0%	56,5%	59,0%	69,8%	72,8%	23,8%	3,0%
Šibensko-kninska	31,1%	49,6%	52,3%	59,3%	60,7%	29,6%	1,4%
Splitsko-dalmatinska	48,1%	54,8%	58,2%	56,6%	60,7%	12,6%	4,2%
Dubrovačko-neretvanska	43,2%	48,9%	52,2%	63,1%	58,0%	14,8%	-5,1%
Zagrebačka	30,8%	35,7%	42,6%	54,3%	54,1%	23,3%	-0,2%
Varaždinska	28,5%	31,8%	37,4%	44,3%	47,8%	19,4%	3,5%
Zadarska	22,3%	27,6%	39,1%	45,0%	47,2%	24,9%	2,2%
Međimurska	35,3%	32,3%	36,2%	43,3%	41,4%	6,1%	-2,0%
Karlovačka	23,1%	27,1%	29,0%	43,1%	41,0%	17,8%	-2,1%
Koprivničko-križevačka	29,1%	31,2%	34,7%	39,9%	38,3%	9,2%	-1,6%
Ličko-senjska	22,9%	28,2%	32,8%	41,9%	36,4%	13,5%	-5,5%
Sisačko-moslavačka	22,7%	25,5%	32,6%	41,1%	34,9%	12,3%	-6,2%
Bjelovarsko-bilogorska	19,5%	20,3%	25,6%	28,6%	32,2%	12,7%	3,6%
Osječko-baranjska	24,9%	25,8%	31,5%	36,5%	31,8%	6,9%	-4,7%
Krapinsko-zagorska	14,5%	19,0%	24,0%	32,2%	29,8%	15,3%	-2,4%
Vukovarsko-srijemska	16,2%	18,2%	20,9%	24,5%	24,9%	8,8%	0,4%
Požeško-slavonska	14,5%	19,6%	20,3%	26,5%	24,3%	9,9%	-2,2%
Virovitičko-podravska	15,3%	19,8%	24,8%	26,0%	17,4%	2,1%	-8,7%
Brodsko-posavska	12,3%	12,3%	14,6%	15,6%	13,2%	1,0%	-2,4%
RH Ukupno	37,4%	42,4%	48,0%	54,4%	54,4%	17,0%	0,0%

Izvor: Statistička izvješća DZS-a »Osnovne škole i dječji vrtići i druge pravne osobe koje ostvaruju programe predškolskog odgoja«. Razna godišta.

Dok su jaslički programi općenito slabije razvijeni (tablica 2.), i ovdje je situacija glede regionalnih razlika u obuhvatu djece slična onoj iznesenoj za vrtićku dob. Tako obuhvat djece jasličkim programima vidljivo varira od 4,7% u Virovitičko-podravskoj županiji do 38,6% u Gradu Zagrebu. Najlošija je situacija ponovno evidentna u slavonskim županijama koje bilježe i stagnaciju unazad zadnjih deset godina te nije bilo vidljivijeg napretka na tom području. Ukoliko dodatno pogledamo intenzitet promjena unazad deset godina, vidimo da je on bio znatno niži kod jasličkih programa,

usporedimo li ga s vrtićkima (usp. tablica 1.). Ni ovdje ne dolazi do konvergencije, već se razlike povećavaju, odnosno poboljšanja su ponovno najvidljivija među onim županijama koje bilježe i najveći obuhvat djece jasličkim programima – županijama sjevernog i južnog Jadrana te na zagrebačkom području. Također, kapaciteti jasličkih programa bili su nešto manje pogodeni zadnjim kriznim godinama te (osim u Virovitičko-podravskoj županiji) nije došlo do većih padova u pokrivenosti djece istima, kao što je to bio slučaj kod djece vrtićke dobi.

Tablica 2.

Obuhvat djece u dobi 0-2 godine programima predškolskog odgoja, po županijama. Kretanje 2000.-2011.

	2000.	2003.	2006.	2009.	2011.	Δ 2000.- 2011.	Δ 2009.- 2011.
Grad Zagreb	27,8%	30,6%	35,4%	35,4%	38,6%	10,8%	3,2%
Istarska	15,4%	20,6%	23,0%	24,5%	25,7%	10,3%	1,1%
Zagrebačka	10,5%	14,5%	14,3%	18,5%	21,5%	11,0%	3,0%
Primorsko-goranska	12,7%	14,7%	15,1%	17,8%	20,5%	7,8%	2,8%
Dubrovačko-neretvanska	7,9%	9,2%	12,6%	18,0%	19,1%	11,2%	1,1%
Šibensko-kninska	9,3%	8,4%	12,6%	13,9%	16,1%	6,8%	2,1%
Ličko-senjska	8,1%	9,6%	8,9%	10,4%	15,7%	7,5%	5,3%
Sisačko-moslavačka	8,7%	10,5%	11,1%	14,0%	15,2%	6,6%	1,2%
Varaždinska	7,8%	11,5%	11,4%	14,5%	14,6%	6,8%	0,1%
Karlovačka	7,1%	9,3%	11,1%	12,3%	14,0%	6,9%	1,7%
Koprivničko-križevačka	8,5%	9,9%	13,0%	12,0%	13,4%	4,9%	1,4%
Krapinsko-zagorska	6,0%	7,1%	9,1%	12,6%	11,9%	5,9%	-0,7%
Splitsko-dalmatinska	7,6%	9,0%	8,4%	9,7%	11,7%	4,1%	2,0%
Bjelovarsko-bilogorska	10,8%	10,4%	11,6%	12,2%	11,6%	0,8%	-0,6%
Međimurska	7,1%	8,7%	10,2%	10,6%	11,1%	4,0%	0,5%
Zadarska	4,2%	4,5%	7,2%	8,0%	10,5%	6,3%	2,5%
Vukovarsko-srijemska	4,9%	6,4%	7,9%	9,1%	8,6%	3,7%	-0,5%
Požeško-slavonska	6,9%	4,1%	4,7%	5,3%	7,8%	0,9%	2,5%
Osječko-baranjska	5,4%	6,9%	6,8%	9,2%	7,4%	2,0%	-1,8%
Brodsko-posavska	3,2%	2,6%	3,6%	5,0%	5,8%	2,5%	0,8%
Virovitičko-podravska	4,2%	5,1%	6,5%	9,4%	4,7%	0,4%	-4,7%
RH Ukupno	11,2%	13,2%	15,0%	17,1%	18,8%	7,6%	1,7%

Izvor: Statistička izvješća DZS-a »Osnovne škole i dječji vrtići i druge pravne osobe koje ostvaruju programe predškolskog odgoja«. Razna godišta.

Broj djece po odgojitelju jedan je od važnih pokazatelja kvalitete predškolskih programa i ispunjavanja pedagoških standarda. Iako se omjer na razini RH unapređuje (čak i u razdoblju krize), i razlike nisu posebno izražene, postoje određena odstupanja. Tako najbolji omjer u tom pogledu pokazuje Istarska županija, dok je situacija

izrazito loša u Brodsko-posavskoj i Virovitičko-podravskoj županiji (tablica 3.). Zabrinjavajuće je to što te županije na začelju ujedno karakteriziraju i izrazito negativni trendovi unazad zadnjih desetak godina u tom pogledu te se broj djece po odgojitelju značajno povećao.

Tablica 3.

Broj djece po odgojitelju u programima predškolskog odgoja, po županijama. Kretanje 2000.-2011.

	2000.	2009.	2011.	Δ 2000.-2011.
Istarska županija	11,1	10,1	9,7	-1,3
Primorsko-goranska županija	12,1	11,6	11,0	-1,1
Ličko-senjska županija	11,7	10,5	11,4	-0,3
Međimurska županija	13,9	11,9	11,5	-2,4
Grad Zagreb	12,7	11,3	11,5	-1,2
Varaždinska županija	14,0	15,2	11,7	-2,3
Šibensko-kninska županija	15,6	11,7	11,8	-3,8
Dubrovačko-neretvanska županija	16,5	11,9	12,2	-4,3
Zagrebačka županija	13,4	13,2	12,3	-1,1
Sisačko-moslavačka županija	11,9	13,3	12,6	0,6
Osječko-baranjska županija	13,2	14,0	13,0	-0,2
Zadarska županija	17,2	13,5	13,1	-4,1
Splitsko-dalmatinska županija	17,7	14,3	13,3	-4,4
Krapinsko-zagorska županija	10,7	13,9	13,4	2,7
Vukovarsko-srijemska županija	13,2	13,6	13,4	0,2
Koprivničko-križevačka županija	13,8	13,9	13,5	-0,3
Požeško-slavonska županija	12,1	12,8	13,8	1,7
Karlovačka županija	14,4	14,6	14,1	-0,3
Bjelovarsko-bilogorska županija	12,9	14,2	14,4	1,5
Brodsko-posavska županija	14,2	16,8	17,4	3,2
Virovitičko-podravska županija	14,2	15,1	18,3	4,1
RH Ukupno	13,5	12,5	12,1	-1,4

Napomena: Nazivnik uključuje i djecu koja pohađaju predškolu. Kod Δ negativni broj označava poboljšanje.

Izvor: Statistička izvješća DZS-a »Osnovne škole i dječji vrtići i druge pravne osobe koje ostvaruju programe predškolskog odgoja«. Razna godišta.

Izneseni podaci ukazuju na potrebu ozbiljnog promišljanja stanja i budućeg razvoja sustava predškolskog odgoja i obrazovanja. Prepuštanje tog područja isključivo inicijativama i mogućnostima lo-

kalnih sredina doprinijelo je zadržavanju velikih regionalnih razlika u pokrivenosti djece predškolskim programima, ali i u njegovoj kvaliteti. Kako bi se omogućila ozbiljnija poboljšanja na tom području,

država će morati preuzeti aktivniju ulogu. Kao što je razvidno iz izrazitih i rastućih razlika kroz proteklo desetljeće, sve lokalne sredine nisu u mogućnosti same podnijeti trošak širenja kapaciteta i sufinanciranja predškolskih programa te bi jedino pojačana i aktivnija intervencija države u to područje, prvenstveno ona financijska, mogla pridonijeti značajnijim promjenama u obuhvatu djece predškolskim programima te u ublažavanju regionalnih razlika. Radi se o izrazito bitnom dijelu obrazovnog sustava, a koji je nepravedno marginaliziran u Hrvatskoj.

LITERATURA

- Baran, J., Dobrotić, I., & Matković, T. (2011). Razvoj institucionaliziranog predškolskog odgoja u Hrvatskoj: promjene paradigme ili ovisnost o prijednom putu?. *Napredak: časopis za pedagogijsku teoriju i praksu*, 152(3-4), 521-539. Dostupno na <http://hrcak.srce.hr/file/123187>
- Del Boca, D., Pasqua, S., & Pronzato, C. (2009). Motherhood and market work decisions in institutional context: A European perspective. *Oxford Economic Papers*, 61(Suppl.1), 147-171. doi: 10.1093/oeq/gpn046
- Dobrotić, I., Matković, T., & Baran, J. (2010). Zaposlenost žena i pristup sustavu predškolske skrbi za djecu u Hrvatskoj: postoji li veza?. *Revija za socijalnu politiku*, 17(3), 363-385. doi: 10.3935/rsp.v17i3.924
- Državni zavod za statistiku (2000-2012). Osnovne škole i dječji vrtići i druge pravne osobe koje ostvaruju programe predškolskog odgoja. *Statistička izvješća Državnog zavoda za statistiku*. Zagreb: Državni zavod za statistiku.
- Državni zavod za statistiku (2002-2012). Prirodno kretanje stanovništva. *Statistička izvješća Državnog zavoda za statistiku*. Zagreb: Državni zavod za statistiku.
- Esping-Andersen, G. (2009). *The incomplete revolution: Adapting to women's new roles*. Cambridge: Polity Press.
- European Council (2002). *Presidency conclusions: Barcelona European Council, 15-16 March 2002*. Posjećeno 10. 7. 2009. na mrežnim stranicama Europskog vijeća http://europa.eu/european-council/index_en.htm
- European Council (2009). *Council conclusions of 12 May 2009 on a strategic framework for European cooperation in education and training (ET 2020)*. Posjećeno 15. 8. 2012. na mrežnim stranicama Eur-Lex <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52009XG0528%2801%29:EN:NOT>
- Eurostat (2013). *Child care arrangements*. Posjećeno 12. 3. 2013. na mrežnim stranicama Eurostata http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database
- Gormley, W. T., Gayer, T., Phillips, D., & Dawson, B. (2005). The effects of universal Pre-K on cognitive development. *Developmental Psychology*, 41(6), 872-884. doi: 10.1037/0012-1649.41.6.872
- Jensen, C. (2009). ESPAnet/JESP Doctoral Researcher Prize essay: Institutions and the politics of child care services. *Journal of European Social Policy*, 19(1), 7-18. doi: 10.1177/0958928708098520
- Jenson, J., & Saint-Martin, D. (2006). Building blocks for a new social architecture: The LEGO paradigm of an active society. *Policy & Politics*, 34(3), 429-451. doi: 10.1332/030557306777695325
- Matković, T. (2007). Obuhvat sustavom predškolske skrbi u Hrvatskoj, 1989.-2005. *Revija za socijalnu politiku*, 14(1), 123-125. doi: 10.3935/rsp.v14i1.694
- Plantenga, J., & Remery, C. (2009). *The provision of child care services: A comparative review of 30 European countries*. Luxembourg: European Communities. Available at European Commission website <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=2803&langId=en>
- Randall, V. (2000). Child care policy in the European states: Limits to convergence. *Journal of European Public Policy*, 7(3), 346-368. doi: 10.1080/13501760050086071

Prirredili: Teo Matković
Ivana Dobrotić